

Hospodářské výsledky Ústřední jednoty hospodářských družstev v prvním čtvrtstoletí jejího trvání (1896–1918)[#]

Ivan Jakubec*

a) Hospodářský vývoj Ústřední jednoty hospodářských družstev

V poslední době pozorujeme zvýšený zájem o agrární a družstevní problematiku,¹ spíše výjimečně zaměřený na ekonomickou stránku podnikání v agrárním sektoru.² Stranou odborného zájmu badatelů nezůstává sice ani problematika vývoje Ústřední jednoty hospodářských družstev,³ nikoliv však z hlediska zkoumání jejích hospodářských výsledků. Přitom právě Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze, původně však spolek a nedlouho poté družstvo s názvem „Ústřední jednota českých hospodářských společenstev v království Českém s ručením obmezeným“, prodělala od svého vzniku v roce 1896 do první světové války pozoruhodný hospodářský vývoj. Vliv na hospodářský vzestup měla především proměna funkcí Ústřední jednoty, zejména pak její kontrolní funkce podle říšského zákona č. 133 z 10. června 1903. Její význam a postavení dokládají nejen představitelé manažersko-správní sféry, stejně jako přední osobnosti (elity) pohybující se v akčním rádiu Ústřední jednoty (např. A. Bráf, F. Krojher, F. Křižík aj.).⁴

Dne 12. dubna 1896 se sešli poprvé delegáti 16 spořitelních a záložních spolků „zda a s jakými úkoly měl by býti zřízen ústřední spolek založen Raiffeisenových;“⁵ První oběžník Ústřední jednoty kognoskoval terén, tehdy v jakých okresech působí jaké

[#] Příspěvek je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Za umožnění studia fondu Ústřední jednoty hospodářských družstev děkuji paní dr. E. Gregorovičové (NA Praha), za cenné rady a připomínky doc. dr. J. Šoušovi (FF UK), dr. J. Novotnému (AČNB) a dr. J. Hájkovi (HÚ AV ČR).

* Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.; Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (email: ivan.jakubec@ff.cuni.cz).

1 Nejnověji např. srov.: *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006*. Studie Slovákého muzea 11, Uherské Hradiště 2006; *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, Studie Slovákého muzea 7, Uherské Hradiště, 2002; Šouša, J. – Miller, D. E. – Samal Hrabík, M. (eds.) (2001): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha, Karolinum, 2001; Janouch, J.: *Die Entwicklung des Genossenschaftswesens auf dem Gebiet der Tschechischen Republik im Vergleich zu Deutschland*. Diss. zu Universität München, 2003. [on line] [2007-01-18]. Dostupný z WWW: <deposit.ddb.de/cgi-bin/>.

2 Např. Novotný, J. – Šouša, J. (2002): *K úloze úvěrních družstev na venkově v českých zemích do 2. světové války*. In *Osudy zemědělského družstevnictví*, s. 99–106.

3 Např. Kristen, V. (2001): *Ústřední jednota hospodářských družstev a její úloha v agrárním hnutí*. In *K úloze a významu agrárního hnutí*, s. 223–236; týž (1992): *Ústřední jednota hospodářských družstev a domácí výroba*, Český lid, 1992, r. 79, č. 4, s. 343–254.

4 Podrobněji k elitám Ústřední jednoty hospodářských družstev srov. Jakubec, I. – Rákosník, J. (2007): *Ústřední jednota hospodářských družstev*, in Kubů, E. – Šouša, J. (eds.): *Finanční elity v českých zemích a v Československu*, Praha, v tisku.

5 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Ústřední jednota hospodářských družstev (dále jen ÚJHD), inv.č. 422, k. 247, rukopis, s. 1.

Raiffeisenovy záložny.: „...1.) v největší části okresů vůbec žádná záložna dle vzoru Raiff. nebyla shledána 2.) že projevono bylo namnoze [zvýrazněno v originále – IJ] mínění, že v okrese Raiffeisenky naprosto netřeba, ano že by tam byla bezúčelnou a zbytečnou“.⁶

V počáteční fázi se jednota zaměřila na funkci poučovatelskou – ve věcech účetních, spolkové zprávy, jednání s úřady, zejména zřizování nových spolků. Poněkud stranou zůstal hlavní úkol: „vyrovnávání přebytků a potřeb mezi spolky“, neboť spolek nemohl poskytovat úvěry. Úvěr poskytovaly jiné peněžní ústavy. Možnost dalšího vývoje znamenala transformace na společenstvo podle říšského zákona č. 70 z 9. dubna 1873. S tímto záměrem souhlasila Zemská banka království Českého, u které měla Ústřední jednota účet.⁷ O její transformaci rozhodly valné hromady delegátů 24. dubna, 20. května a 4. července.⁸ Do vínku získala Ústřední jednota od České spořitelny (Böhmische Sparkasse) 5 000 zl., tedy od finančního podniku v této době patřícího již do německé kapitálové sféry, a od zemského sněmu „podporu k účelům revisním a poučovatelským“. Vypracovala návod na zřízení záložny a vzorové stanovy a žádosti o úvěr, dále návod na vedení účetních a dalších knih a formulářů.

Stanovy Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v království Českém v Praze byly schváleny místodržitelským výnosem ze dne 17. února 1896 čj. 22 480/96.⁹ V § 2 (účel Ústřední jednoty) se kromě jiných uvádělo především udržování vzájemného styku obchodního mezi společenstvy, i opatřování hospodářských semen, potřeb, strojů a náradí pro členy společenstev náležejících k jednotě a „prostředkováním“ prodeje vlastních výrobků členstva těchto společenstev, dále usnadnění vyrovnání přebytku a potřeby peněz mezi společenstvy jednoty, jednak opatřením úvěru, tak i „prostředkováním“, aby přebytkové peníze užitečně uloženy byly, případně zřízením ústřední pokladny a konečně konáním revize všech zařízení a všech odvětví správy a řízení společenstev náležejících k jednotě.¹⁰ Ústřední pokladna byla zřízena podle stanov o rok později.¹¹

V oběžníku z 1. června 1897 Ústřední jednoty adresovaném všem spořitelním a záložním spolkům Raiffeisenova typu a hospodářským společenstvům (družstvům) zapsaných v rejstříku společenstev byly uvedeny čtyři její hlavní úkoly:

„1. usnadněno bylo vyrovnávání přebytku a potřeby peněz mezi společenstvy jak opatřením úvěru pokud možno levného, tak i prostředkováním, aby přebytkové peníze užitečně bezpečně uloženy byly, tudíž, aby na pevném základě zřízena byla **ústřední pokladna** těchto společenstev;

6 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 422, k. 247, rukopis, s. 2; srov. též první tištěnou zprávu, která vyšla v roce 1899: *Zpráva o založení a činnosti jednoty do konce roku 1897*. In *Zpráva o činnosti Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v král. Českém, zapsaného společenstva s ručením obmezeným v Praze za rok 1897 a 1899*, Praha 1899, s. 3. Uloženo v Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNB Wien).

7 *Zpráva o činnosti Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v král. Českém, zapsaného společenstva s ručením obmezeným v Praze za rok 1897 a 1898*, Praha, 1899, s. 4. Uloženo v ÖNB Wien.

8 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 422, k. 247, rukopis, s. 4; srov. tamtéž, *Zápis o jednání valné hromady Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v král. Českém konané dne 24. dubna 1897*; tamtéž, čj. Praes 1/6 1897/č. 3, *Zápis o valné hromadě Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v království Českém konané dne 20. května 1897*; Blažek, A. (1921): *Dvacet pět let činnosti Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze*, Praha, 1921, s. 9.

9 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 422, k. 247, *Stanovy Ústř. jednoty česk. hospodářských společenstev v král. Českém v Praze*, Praha, 1896.

10 Tamtéž, s. 1.

11 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 422, k. 247, *Stanovy Ústř. jednoty česk. hospodářských společenstev v král. Českém v Praze*. Praha, 1897.

2. aby konáním revise všech zařízení a všech odvětví správy společenstev celé zřízení společenstevní bylo ve svém trvání zabezpečeno a mohlo se na zdravém základě dále vyvíjeti;
3. aby napomáháno bylo tvoření všelikých hospodářských společenstev výrobních, nákupních, prodejních, atd. jakož i jich utužení;
4. aby vydáním podrobného **návodu a poučení** o zařizování a vedení záložen Raiffeisenových, jmenovitě pokud se týče zákonů poplatkových a věcí účetních a pokladničních bylo zakladatelům a správám společenstev umožněno: zakládati spolky všude, kde pro ně podmínky dány jsou a řídit a spravovati spolky jich péčí svěřené co nejsnadněji a zároveň úplně správně, levně a bezpečně.¹² (Tučně zvýrazněno v originále – IJ.)

V nových stanovách z 26. července 1903 došlo v §1 (osoby fyzické) ke stanovení maximální hranice členů Ústřední jednoty z důvodů přehlednosti správy na 25. Jako novinka se objevilo zprostředkování pojištění všeho druhu. Počet členů výboru vzrostl z 9 na 21, (z toho 6, resp. 18 ze zástupců jednotlivých společenstev) při zachování tříletého funkčního období. Nově se objevilo úřednictvo.¹³

Ve zprávě reflektující prvních deset let činnosti Ústřední jednoty, určenou pro valnou hromadu dne 1. dubna 1907, bylo věcně konstatováno: „Raiffeisenky jsou nutny. Zemědělství pomocí nich dociluje nejen levného úvěru provozovacího k nákupu produkčních potřeb, ale zprůmyslňuje a komercializuje se. V družstevním životě menší i větší zemědělci docilují hospodářských výhod. Má-li obchod a průmysl své banky, má zemědělská produkce své Raiffeisenky jako bankéře a rádce.“¹⁴ Před první světovou válkou Ústřední jednota usilovala o postupné omezování a následnou eliminaci dlouhodobých, zejména komunálních a melioračních úvěrů svých členů, stejně provozovacích (provozních) úvěrů za odebrané zboží svých členů.

Do roku 1900 byly přijímány za členy Ústřední jednoty pouze raiffeisenky, od tohoto roku i družstva neúvěrní. „Jednota již tehdy správně usuzovala, že úvěrní družstva musí býti základem celého zemědělského družstevnictví, pak teprve bude lze budovati družstva nákupní a prodejní a naposled jako nejtěžší kategorii družstva výrobní.“¹⁵ K další, a to pro další vývoj jednoty velmi významné, změně stanov došlo v souvislosti se zákonem z roku 1903, neboť podle něho měla společenstva zprávu o revizi přechít a výkon revize oznámit obchodnímu soudu.¹⁶

Ústřední jednota se snažila o podporu zemědělského hospodaření, zejména se soustředila na rolníka jako podnikatele: „Spolky mají býti svým členům bankéřem a rádcem, rolník má nejen pracovati u pluhu, nýbrž má se státi také obchodníkem, kupcem, regulovati ceny svých výrobků.“¹⁷ O postupném vzestupu Ústřední jednoty svědčila i výstavba vlastní budovy v Hyberské ulici č. 18 na místě starých vojenských pekáren v roce 1902.

Ústřední jednota nebyla podle svých stanov a ani nemohla být oficiálně politicky činná nebo výrazně spjata s politickými stranami. Přesto se v počátcích její činnosti objevil

12 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 422, k. 247, čj. 10, *Oběžník Ústřední jednoty ze dne 1. 6. 1897*.

13 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 441, k. 249.

14 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 433, k. 247, *Valná hromada Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v království Českém konala se dne 1. dubna 1907*, s. 2.

15 Hůlka, A. (1928): *Dějinný vývoj Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze*. In *Třicet let české zemědělské, družstevní práce. Jubilejní spis Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze a přičleněných kampeliček a družstev*, Praha, 1928, s. 134.

16 NA Praha, ÚJHD, inv. č. 429, k. 247, čj. 6489, *Oběžník Ústřední jednoty ze dne 18.11. 1903*.

17 Blažek: *Dvacet pět let*, s. 4.

patrný staročeský vliv (A. Bráf), který vystřídal v roce 1908 vliv agrární strany.¹⁸ Vypovídá o tom např. personální propojení Ústřední jednoty s Agrární bankou a agrární stranou.¹⁹ Např. Jan Dvořák (1870–1931), zemský poslanec a majitel statku v Sánech u Poděbrad, působil jako předseda Ústřední jednoty v letech 1905–1910, od 1912 jako generální ředitel Ústřední jednoty. Současně však vykonával funkci místopředsedy agrární strany a předsedy správní rady Agrární banky v Praze.

Na subskripci nové banky se nejvíce podílela Ústřední jednota, která se na jednáních představenstva a výboru 18. a 20. února 1911 rozhodla upsat 1–1,2 mil. K a část ze získaných akcií nabídnout družstvům.²⁰ Poměrně záhy se však dostavily disonance Ústřední jednoty ve vztahu k Agrární bance. Jednalo se o přímé navazování obchodního spojení oddělení pro zboží Agrární banky s hospodářskými družstvy, většinou členy Ústřední jednoty.²¹ Již 15. září 1911 Ústřední jednota uzavřela smlouvu s Agrární bankou, podle níž banka nesměla přímo sjednávat obchody s družstvy Ústřední jednoty. Banka pro ni nevýhodnou smlouvu obcházela a v roce 1912 došlo k roztržce a k uzavření nové pro banku poněkud příznivější smlouvy.²² „Vzájemný vztah banky a ÚJHD se ve válečné době ustálil na přijatelném kompromisu, kdy se komerční banka vzdala snah Ústřední jednotu ovládnout a ta naopak ustoupila od původního záměru vyloučit banku z obchodních styků se svými družstvy.“²³

V letech 1911 a 1912 bylo zemědělství stíženo neúrodou a velkými suchy. Požadavky na úvěr však převyšovaly možnosti Ústřední jednoty. Potřebný kapitál byl získán reeskontem směnek, které byly sjednány se Zemskou bankou a Rakousko-Uherskou bankou. Úroková míra se v počátku činnosti Ústřední jednoty pohybovala okolo 4 % v případě vkladů a okolo 5 % v případě půjček (zápůjček), což odpovídalo poměrům v Předlitavsku.²⁴ V dalších letech úroková míra nepřekračovala rakouský průměr. Podívejme se nyní na strukturu členů Ústřední jednoty hospodářských družstev do konce první světové války. Podrobnosti jsou uvedeny v následující tabulce.

Z hlediska počtu raiffeisenek, tedy spořitelních a záloženských (úvěrních) spolků, nepřesně později nazývaných kampeličky, vzrostl jejich počet ze 47 v roce 1896 na 1654 v roce 1918, při čemž se jednalo o zhruba stejný počet jako před válkou. Počet družstev a dalších společenstev narůstal od konce první dekády 20. století. Ještě před první světovou válkou překročil úroveň čtyř stovek družstev. Počet fyzických osob se pohyboval okolo dvou desítek. Přenesení tabulkových dat do grafu (Graf č. 1) jen názorně dokumentuje naznačený vývoj: téměř geometrický nárůst do roku 1911, poté stagnace a mírný nárůst. Největší podíl představovaly raiffeisenky, jejichž křivka kopírovala celkový počet. Počet družstev pozvolně narůstal a od druhého decennia se radikálně nezvyšoval. Počet všech členů, tedy počet fyzických osob a fyzických členů úvěrních i neúvěrních družstev, dosáhl na konci první světové války v roce 1918 počtu 141 934.²⁵

18 Novotný, J. (1977): *Postoj českého agrárního finančního kapitálu k rakouským válečným půjčkám*, Slezský sborník, 1977, r. 75, č.1, s. 69.

19 V květnu 1910 sestavilo představenstvo Ústřední jednoty komisi pro zřízení Agrární banky. Novotný, J. – Šouša, J. (1996): *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911 – 1938 (1948)*, Praha, Karolinum, 1996, s. 26.

20 Novotný – Šouša: *Banka*, s. 28.

21 Tamtéž, s. 34.

22 Tamtéž, s. 45–46; srov. též NA Praha, ÚJHD, inv. č. 439, k. 248, *Výroční zpráva ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v království Českém, zapsaného společenstva s obmezeným ručením v Praze za šestnáctý správní rok 1912*, Praha 1913, s. 18 (dále jen VZ 1912, inv. č. 439, k. 248).

23 Novotný – Šouša: *Banka*, s. 72.

24 *Zpráva o činnosti Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v král. Českém, zapsaného společenstva s ručením obmezeným v Praze za rok 1897 a 1898*, Praha 1899, s. 29. Uloženo v ÖNB Wien.

25 NA Praha, ÚJHD, VZ 1918, inv. č. 442, k. 249, s. 42.

Tab. č. 1: Počet členů (fyzických osob, raiffeisenek/kampeliček a družstev/společenstev) Ústřední jednoty hospodářských družstev v letech 1896–1918

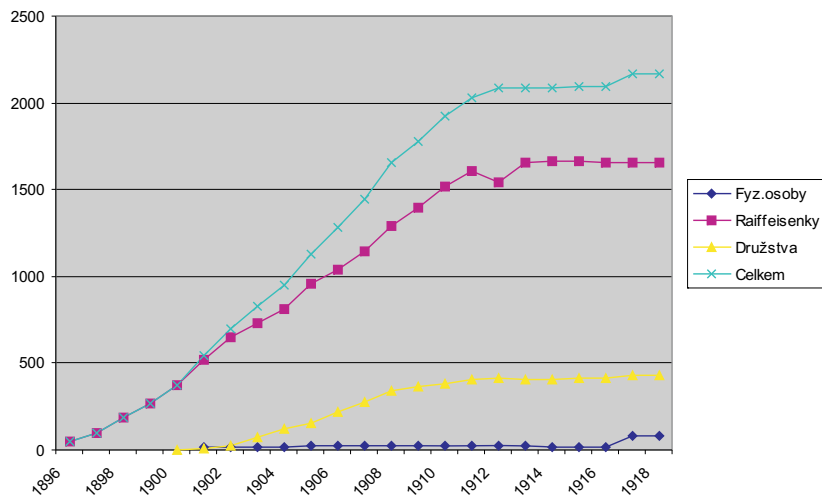
	Počet fyzických osob	Počet raiffeisenek/ kampeliček	Počet družstev/ společenstev	Počet členů celkem
1896		47		47
1897		100		100
1898		186		186
1899		269		269
1900		374	3	377
1901	20	517	6	543
1902	20	650	28	698
1903	20	732	74	826
1904	20	811	122	953
1905	21	954	153	1128
1906	23	1039	219	1281
1907	23	1143	276	1442
1908	23	1292	338	1653
1909	23	1393	365	1781
1910	23	1518	380	1921
1911	23	1607	402	2032
1912	21	1644	418	2083
1913	21	1657	404	2082
1914	19	1662	407	2088
1915	19	1660	417	2096
1916	19	1658	417	2094
1917	84 ⁺⁾	1657	429	2170
1918	83 ⁺⁾	1654	430	2177

⁺⁾ Na základě stanoviska obchodního soudu, stali se funkcionáři Ústřední jednoty fyzickými osobami, pokud jejich členství trvalo spolu s funkcí.

Pramen: Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Ústřední jednoty hospodářských družstev (dále jen ÚJHD), inv. č. 442, k. 249, *Výroční zpráva Ústřední jednoty českých hospodářských společností v království Českém, zapsaného společenstva s obmezeným ručením v Praze, za dvacátý druhý správní rok 1918*, Praha, 1919, s. 38–39 (dále jen VZ 1918, inv. č. 442, k. 249); VZ 1907 (inv. č. 433, 247), VZ 1908 (inv. č. 435, k. 248), VZ 1910 (inv. č. 437, k. 248), VZ 1911 (inv. č. 438, k. 248), VZ 1912 (inv. č. 439, k. 248), VZ 1913 inv. č. (440, k. 249), VZ 1914 (inv. č. 441, k. 249), VZ 1915–1918 (inv. č. 442, k. 249); *Zpráva o činnosti Ústřední jednoty českých hospodářských společností v král. Českém, zapsaného společenstva s ručením obmezeným v Praze za rok 1897 a 1899*, Praha 1899, s. 3 a VZ 1901. Obě uloženy v Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNB Wien).

Věnujme se alespoň ve stručnosti vývoji vybraných ukazatelů hospodářské činnosti Ústřední jednoty hospodářských družstev od jejího vzniku do roku 1918. Nejprve se zastavíme u ročních bilancí, tedy u vztahu mezi aktivy a pasivy Ústřední jednoty.

Graf. č. 1: Počet fyzických osob, raiffeisenek (kampeliček), družstev (společenstev) Ústřední jednoty hospodářských družstev v letech 1896-1918

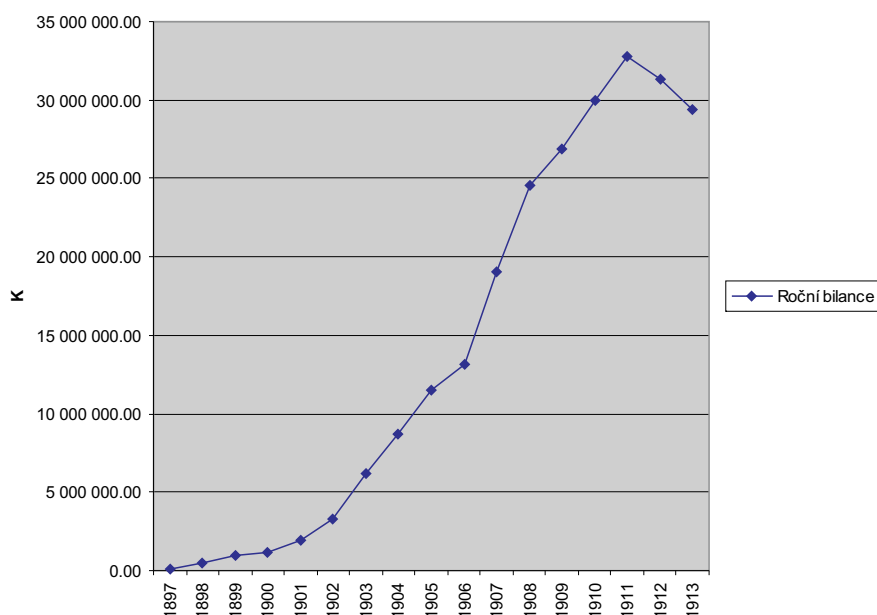
Tab. č. 2: Roční bilance Ústřední jednoty hospodářských družstev v letech 1897–1918

Rok	K
1897	84 413,82
1898	486 287,16
1899	920 395,44
1900	1 184 813,87
1901	1 955 950,58
1902	3 295 390,06
1903	6 231 652,19
1904	8 721 324,40
1905	11 503 620,88
1906	13 123 088,74
1907	19 051 090,38
1908	24 540 825,28
1909	26 890 428,67
1910	30 003 564,93
1911	32 784 202,99
1912	31 299 648,79
1913	29 358 243,31
1914	33 919 694,72
1915	74 000 041,88
1916	96 367 322,80
1917	162 942 891,36
1918	324 776 197,12

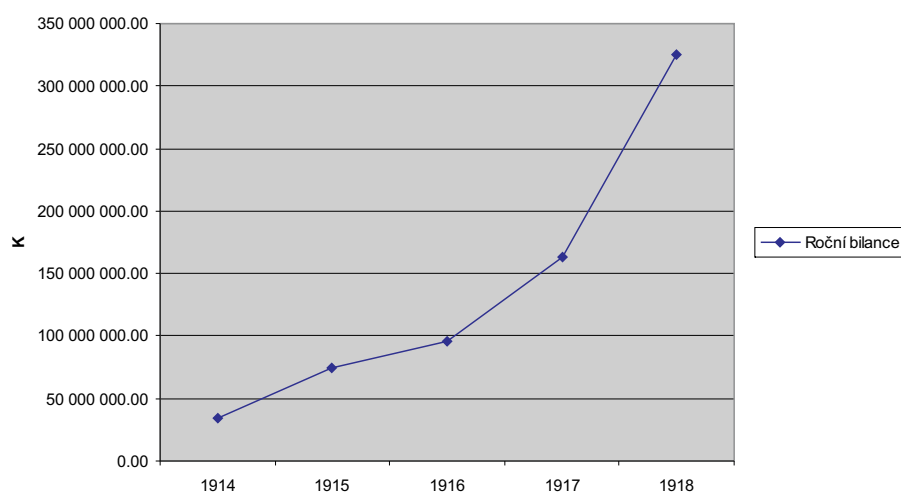
Pramen: NA Praha, ÚJHD, VZ 1918, inv. č. 442, k. 249, s. 38–39.

Z tabulky je zřejmé, že roční bilance velmi rychle rostla a ještě před první světovou válkou překročila několikrát hranici 30 mil. K. Do roku 1913 vzrostla roční bilance z téměř zanedbatelných 84 413,82 K na 29 358 243,31 K, tedy 703krát. Další markantní nárůst pokračoval za světové války (9,5krát), ale byl ovlivněn válečnou inflací (Graf č. 2 a č. 3).

Graf č. 2: Roční bilance Ústřední jednoty hospodářských družstev v K v letech 1897-1913

Graf č. 3: Roční bilance Ústřední jednoty hospodářských družstev v K v letech 1914-1918

Přebytek hospodaření Ústřední jednoty byl dlouhá léta velmi malý až mizivý, jak dokládá následující tabulka, což souviselo s její funkcí zprostředkovatele mezi poptávkou a nabídkou finančních prostředků mezi spořitelními a záložními spolky a družstvy. Až v roce 1909 se tento přebytek v hospodaření přiblížil hranici 30 000 K. Výši 100 000 K překročil až během války. Přebytek ve výši 630 000 K z roku 1918 je z velké části výsledkem válečné inflace.

Tab. č. 3: Přebytek hospodaření Ústřední jednoty v letech (1897)1905–1918 v korunách (K)

Rok	K
1897	200,00
1905	3 846,93
1907	5 113,64
1908	9 081,66
1909	28 970,18
1910	27 092,00
1911	25 210,92
1912	28 918,00
1913	20 945,99
1914	78 980,25
1915	165 480,17
1916	186 437,72
1917	197 884,63
1918	630 801,98

Pramen: NA Praha, ÚJHD, VZ 1897 (inv. č. 422, k. 247), VZ 1905 (inv. č. 432, k. 247), VZ 1907 (inv. č. 433, k. 247), VZ 1908 (inv. č. 435, k. 248), VZ 1910 (inv. č. 437, k. 248), VZ 1911 (inv. č. 438, k. 248), VZ 1912 (inv. č. 439, k. 248), VZ 1913 inv. č. (440, k. 249), VZ 1914 (inv. č. 441, k. 249), VZ 1915–1918 (inv. č. 442, k. 249).

Celkový obrat peněz postupně vzrostl v období 1897 až 1913 z 593 000 K na neuvěřitelných 294 000 000 K, tedy téměř pětisetnásobně, dokonce do roku 1912 to bylo 677krát. Výrazněji stoupal v letech první světové války a na jejím konci překročil obrat díky válečné inflaci 1,5 mld. K (Graf č. 4). Křivka vkladů a půjček (Graf č. 5) rostla do roku 1911 a překonala úroveň 30 mil. K. Poté stejně rychle klesala. Křivka úvěrů kromě roku 1904 kopírovala tendenci vkladů v jistém odstupu s maximem více než 25 mil. K. Graf vkladů a půjček během první světové války (Graf č. 6) vykazuje protichůdné tendence. Zatímco křivka vkladů vzrůstala, od roku 1916 velmi prudce, křivka úvěrů plynule klesala. Uvedené tendence zosobňují válečnou ekonomickou situaci.

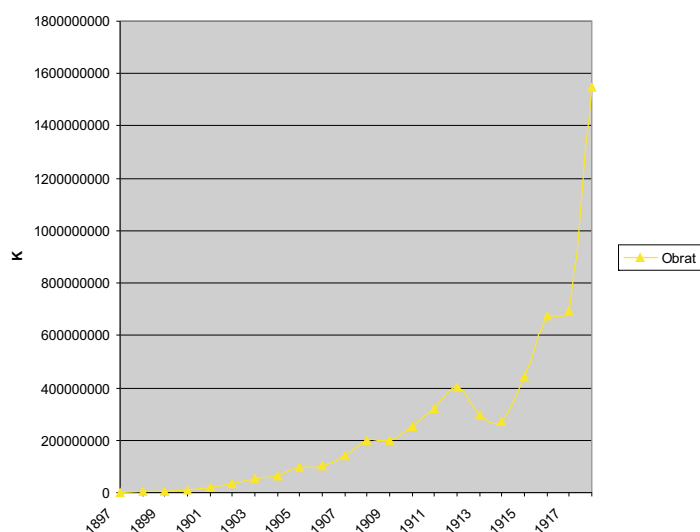
Uvedené grafy dokládají aktivní politiku Ústřední jednoty za války. Stala se generálním komisionářem Válečného obilního úřadu, stejně jako německý Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens z Královských Vinohrad. Ústřední jednota měla na rozdíl od Agrární banky větší zájem na upisování válečných úpisů.²⁶ Větší ukládané přebytečné hotovosti u raiffeisenek odráželo bohatnutí středního a drobného rolníka. Ústřední jednota upsala na I. až III. válečnou půjčku celkem 4,5 mil. K, zatímco Agrární banka jen 1,8 mil. K; na VII. upsala Ústřední jednota 6,5 mil. K, Agrární banka jen 2 mil. K.²⁷ K tomuto vývoji vedly Ústřední jednotu také ekonomické důvody, neboť podnikání v agrární

26 Postoji českého agrárního kapitálu k rakouským válečným půjčkám se věnoval Jiří Novotný: *Postoj českého agrárního finančního kapitálu*, s. 61–70.

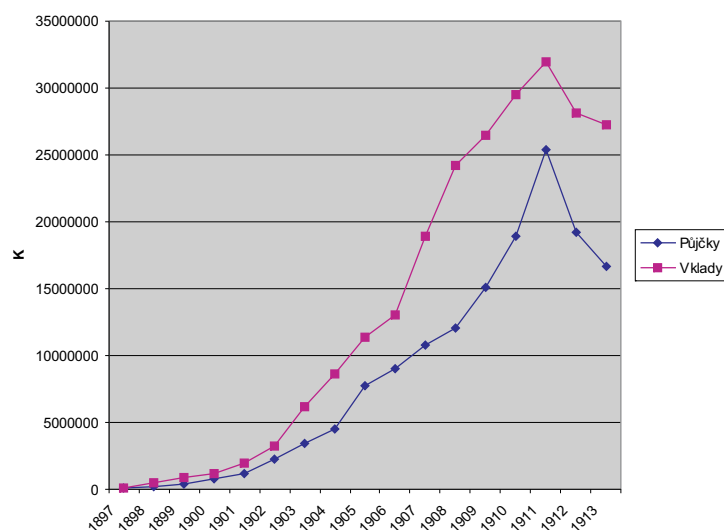
27 Tamtéž, s. 69.

oblasti za války bylo značně deformované. Konec konců i raiffeisenky byly zainteresované na uložení přebytečného kapitálu. Celkové válečné půjčky Ústřední jednoty dosáhly k 1. listopadu 1918 výše 24 306 000 K, zatímco u německého Zentralverbandu z Královských Vinohrad 63 315 000 K (2,6krát více).²⁸ Nyní přejdeme k demonstraci místa Ústřední jednoty hospodářských družstev v rámci Předlitavska.

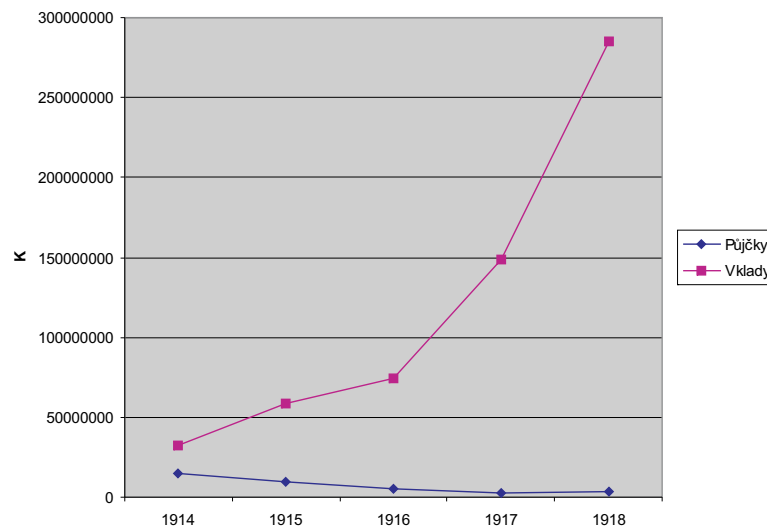
Graf č. 4: Celkový obrat peněz Ústřední jednoty hospodářských družstev v K v letech 1897-1918

Graf č. 5: Vklady a půjčky Ústřední jednoty hospodářských družstev v K v letech 1897-1913

²⁸ NA Praha, ÚJHD, inv. č. 442, k. 249, VZ 1918, s. 42. Obdobný přehled k 31. prosinci 1919 je uveden v: Dvořák, L. F. (1922): *Das tschechoslowakische Genossenschaftswesen*, Prag, 1922, s. 85.

Graf č. 6: Vklady a půjčky Ústřední jednoty hospodářských družstev v K v letech 1914-1918

b) Postavení Ústřední jednoty hospodářských družstev v rámci českých zemí a Předlitavska

Komparace Ústřední jednoty v rámci českých zemí a západní části monarchie nebyla dosud publikována a je založena na oficiálních údajích o vývoji úvěrních a spořitelních spolků (raiffeisenek/kampeliček) a družstev (společenstev) ministerstva orby, tedy ministerstva zemědělství.²⁹ Přestože Ústřední jednota nevznikla jako první v českých zemích, přesto se již během prvních několika let zaujala přední místo.³⁰ Ústřední jednota se v roce 1909 stala členem centrální zastřešující instituce Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich ve Vídni, stejně jako nejvýznamnější německé ústředny Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens, G.m.b.H., Královské Vinohrady (Praha), Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Mährens und Schlesiens, G.m.b.H. (Brno) a Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien, G.m.b.H. (Bílsko) a česká Jednota českých hospodářských společenstev ve vévodství Slezském, s.r.o. (Opava). Mimo tuto centrální instituci zůstalo jen několik jednot z českých (lidovecká Ústřední jednota českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko, s.r.o., Brno, Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v markrabství Moravském, s.r.o., Brno a lidovecký Zemský svaz českých hospodářských družstev a společenstev pro království České, s.r.o., Praha) a ostatních zemí monarchie. Nejprve se budeme věnovat počtu raiffeisenek (úvěrních spolků) a družstev (společenstev), dále celkovému obrátu peněz a nakonec výši vkladů a úvěrů. Zaměříme se především na jednoty sdružené v Allgemeiner Verband, uvedené v následujících tabulkách.

29 *Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich*, 1. Heft, Wien, 1910; 2. Band, Wien, 1912; 3. Band, Wien, 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

30 1893: Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Mährens und Schlesiens, Brno, 1894: Verband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien, Bílsko, 1895: Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens, Královské Vinohrady.

Tab. č. 4: Přehled raiffeisenek (úvěrních spolků) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich v letech 1897–1911

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Ústřední jednota, Praha	100	186	269	401	517	649	732	811
Zentralverband, Vinohrady	167	220	289	350	403	446	468	512
Zentralverband, Brno	150	164	187	205	220	228	241	243
Verband, Bílsko	69	100	113	121	125	130	136	149
Jednota, Opava	3	9	11	20	24	27	28	33

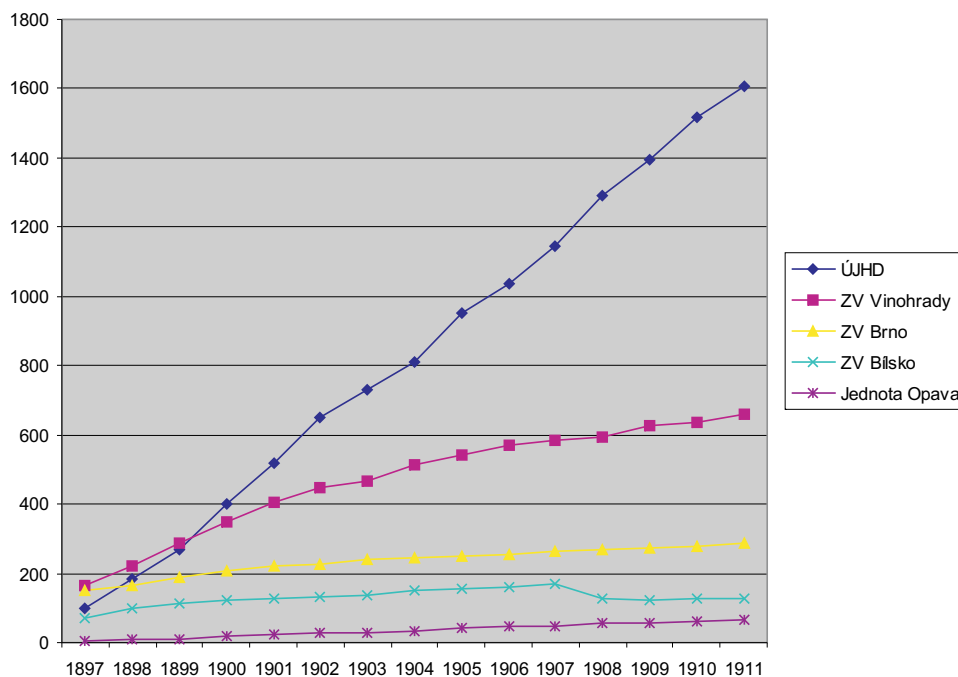
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Ústřední jednota, Praha	954	1039	1143	1292	1393	1518	1607
Zentralverband, Vinohrady	544	570	582	596	628	637	658
Zentralverband, Brno	251	256	265	268	273	277	288
Verband, Bílsko	157	161	168	127	123	126	127
Jednota, Opava	42	46	48	57	57	60	66

Ústřední jednota, Praha: Ústřední jednota hospodářských společenstev v království Českém, s.r.o. Praha;
 Zentralverband, Vinohrady: Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens, G.m.b.H.,
 Královské Vinohrady (Praha);
 Zentralverband, Brno: Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Mährens und Schlesiens,
 G.m.b.H., Brno;
 Verband, Bílsko: Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Schlesien, G.m.b.H., Bílsko;
 Jednota, Opava: Jednota českých hospodářských společenstev ve věvodství Slezském, s. r.o., Opava.
 Pramen: Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im
 Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaf-
 ten in Österreich, 1. Heft, Wien 1910; 2. Band, Wien 1912; 3. Band, Wien 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

Graf počtu raiffeisenek (kampeliček) (Graf č. 7), tedy úvěrních a spořitelních spolků, na základě údajů v tabulce vykazuje přímočarý až geometrický vzestup počtu raiffeisenek Ústřední jednoty hospodářských družstev a mírný nárůst, spíše však stagnační vývoj Zentralverband Královské Vinohrady. Z jednot mimo Allgemeiner Verband byla nejvýznamnější Ústřední jednota českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko, s.r.o., Brno. V roce 1911 dosáhla maximálního počtu spolků 539. Počet družstev ústřední jednot v českých zemích reflektuje níže uvedená tabulka.

Graf počtu družstev (společenstev) (Graf č. 8) z výše uvedené zdrojové tabulky vykazuje do počátku 20. století pomalý nárůst u všech ústředních jednot. Od roku 1902 vzrostl velmi prudce počet družstev příslušných k Ústřední jednotě hospodářských družstev s dosažením úrovně 400 v roce 1911. Obdobně byl pro Zentralverband Královské Vinohrady od 1902 charakteristický prudký nárůst počtu družstev, ale od roku 1906 nastal zlom a počet družstev stagnoval. Od počátku 20. století Zentralverband Brno získal postupně řadu družstev. Z jednot stojících mimo Allgemeiner Verband disponoval největším počtem společenstev 26 v roce 1911 Zemský svaz českých hospodářských družstev a společenstev pro království České, s.r.o., Praha. Celkový počet spolků a družstev ústředních jednot v českých zemích je uveden v následující tabulce.

Graf č. 7: Počet raiffeisenek (kampeliček) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. in Österreich v letech 1897-1911

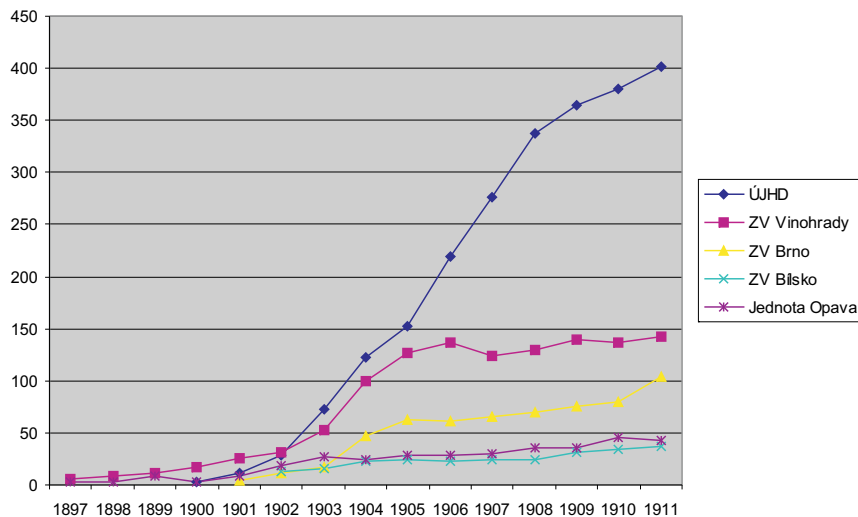

Tab. č. 5: Přehled družstev (společenstev) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich v letech 1897–1911

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Ústřední jednota, Praha				3	11	29	73	122
Zentralverband, Vinohrady	6	9	12	17	25	32	53	100
Zentralverband, Brno					4	11	17	47
Verband, Bílsko						13	16	23
Jednota, Opava	3	3	9	3	9	19	27	24

	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Ústřední jednota, Praha	153	219	276	338	365	380	402
Zentralverband, Vinohrady	127	136	124	129	140	137	142
Zentralverband, Brno	62	61	65	70	75	80	104
Verband, Bílsko	24	23	24	24	32	34	37
Jednota, Opava	28	28	30	35	36	45	43

Pramen: Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich, 1. Heft, Wien 1910; 2. Band, Wien 1912; 3. Band, Wien 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

Graf č. 8: Počet družstev (společenstev) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. in Österreich v letech 1897-1911**Tab. č. 6: Přehled raiffeisenek (úvěrních spolků) a družstev (společenstev) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich v letech 1897–1911**

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Ústřední jednota, Praha	100	186	269	404	528	678	805	933
Zentralverband, Vinohrady	173	229	301	367	428	478	531	612
Zentralverband, Brno	150	164	187	205	224	239	258	290
Verband, Bílsko	69	100	113	121	125	143	152	172
Jednota, Opava	6	12	20	23	31	46	55	57

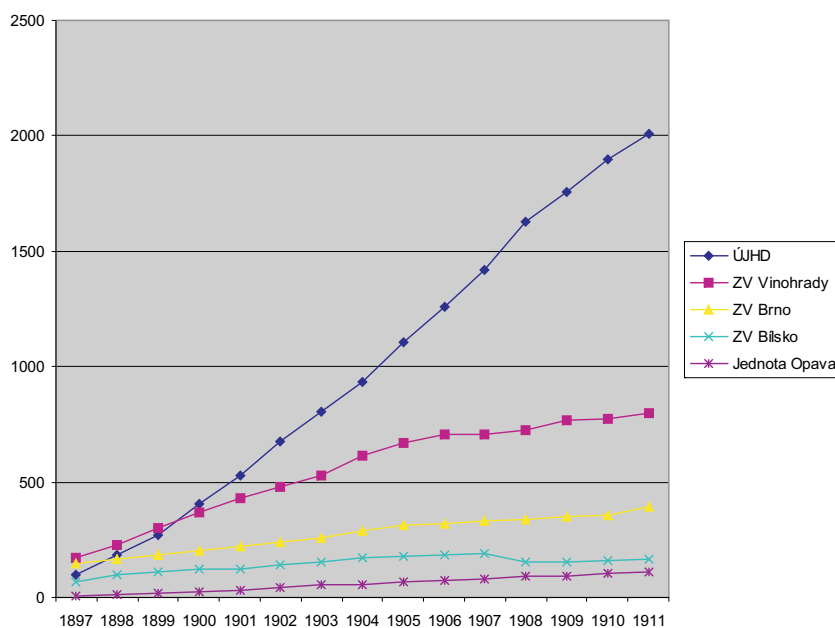
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Ústřední jednota, Praha	1107	1258	1419	1630	1758	1898	2009
Zentralverband, Vinohrady	671	706	706	725	768	774	800
Zentralverband, Brno	313	317	330	338	348	357	392
Verband, Bílsko	181	184	192	151	155	160	164
Jednota, Opava	70	74	78	92	93	105	109

Pramen: Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich, 1. Heft, Wien 1910; 2. Band, Wien 1912; 3. Band, Wien 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

Tabulka a na jejím základě sestrojený graf celkového počtu členů Ústřední jednoty (Graf č. 9) (míněny raiffeisenky a družstva) ukazuje od roku 1897 zřetelný a přímý, téměř geometrický vzestup na úroveň 2000 v roce 1911. Naopak pro druhou nejvýznamnější jednotu v českých zemích, německý Zentralverband Královské Vinohrady je charakteristický v uvedeném období sice stálý, ale malý růst, lépe však stagnace od roku 1905 na úroveň 800. Ostatní zobrazené jednoty vykazují obdobný stagnační vývoj hluboko pod hranicí 500 členů. Z ústředních jednot stojících mimo Allgemeiner Verband vykazovala největší počet raiffeisenek (spolků) a družstev (společenstev) – 539 – v roce 1911 Ústřední

jednota českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko, s.r.o., Brno. Přejdeme k problematice celkového obrátu peněz ústředních jednot v českých zemích. Celkový obrát peněz úvěrních spolků (raiffeisenek) a družstev (společenstev) ústředních jednot v českých zemích podává následující tabulka.

Graf č. 9: Celkový počet raiffeisenek (kampeliček) a družstev (společenstev) ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. in Österreich v letech 1897-1911

Tab. č. 7: Celkový obrát raiffeisenek (úvěrních spolků) a družstev (společenstev) ústředních jednot příslušných k Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich v K v letech 1897–1911

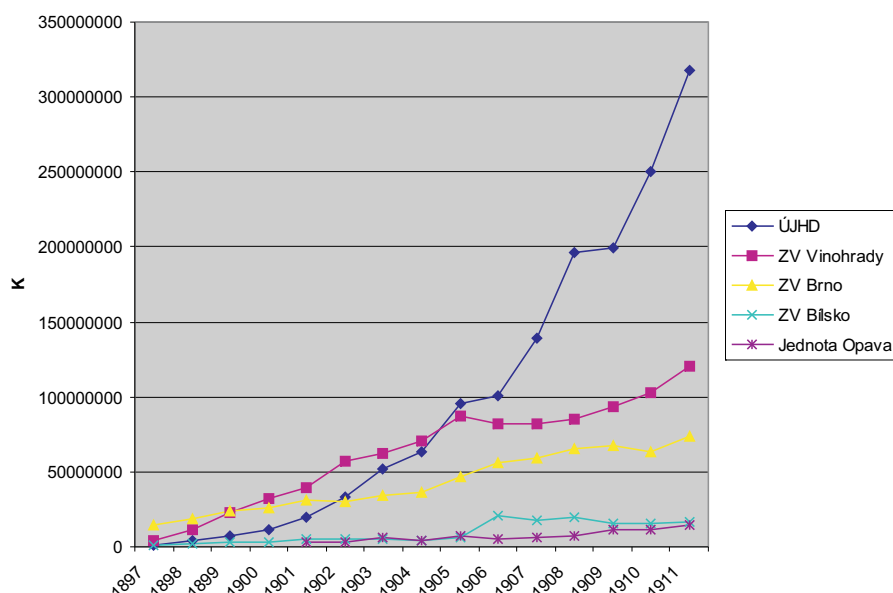
	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Ústřední jednota, Praha	593030	3817038	6886006	11094329	19322466	33281241	51853393	63850951
Zentralverband, Vinohrady	3972671	11598373	22343319	32037067	39977421	56901924	61824978	70427321
Zentralverband, Brno	14040895	18192279	23498676	25796515	30719125	29781826	34633058	35902238
Verband, Bílsko	1548534	1980407	3193205	2697164	4981968	4950686	4993021	4612146
Jednota, Opava					3370848	3060789	6334607	3818917

	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Ústřední jednota, Praha	95372579	101008019	139056452	196730246	199486094	250306150	318054749
Zentralverband, Vinohrady	87673843	81665444	82064300	84829266	93353369	102514382	120103626
Zentralverband, Brno	46344248	55693265	58730427	65200617	67180236	63423283	74058228
Verband, Bílsko	5976381	21119789	17907280	19857533	15265327	15827870	17073659
Jednota, Opava	7131201	5338518	6290602	7427696	11120299	11896298	14785073

Pramen: Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich, 1. Heft, Wien 1910; 2. Band, Wien 1912; 3. Band, Wien 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

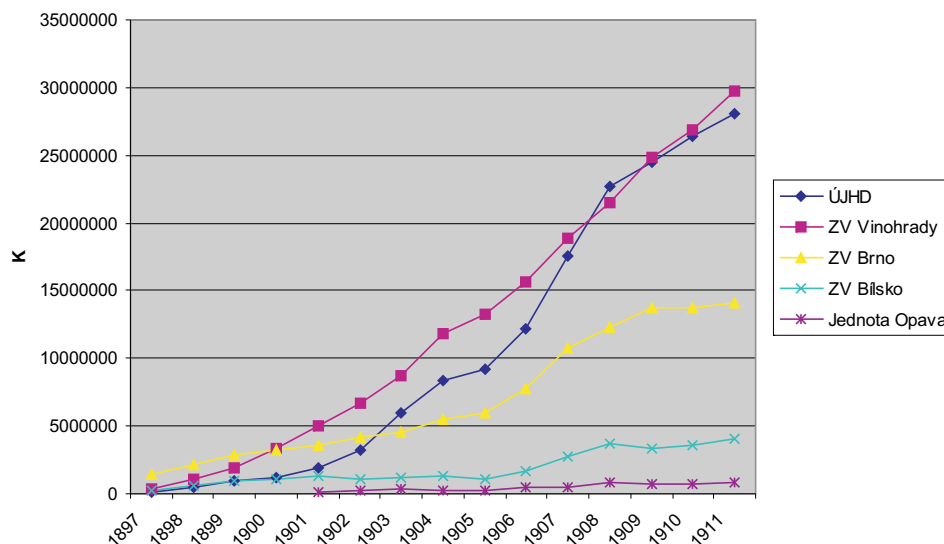
Graf vytvořený na základě tabulky (Graf č. 10) dokládá, že teprve na počátku 20. století překročil Zentralverband Královské Vinohrady (1902) a Ústřední jednota hospodářských družstev (1903) v celkovém obratu peněz úroveň 50 mil. K. Od roku 1906 rostl v případě Ústřední jednoty hospodářských družstev celkový obrat kromě let 1908 a 1909 téměř geometricky a v roce 1911 překročil obrat hladinu 300 mil. K. Druhá nejvýznamnější německá jednota v českých zemích – Zentralverband Brno – vykazovala nejprve do roku 1905 mírný nárůst a poté nevýrazný růst a překročení úrovně 100 mil. v roce 1910. Největší obrat peněz z jednot stojících mimo Allgemeiner Verband ve výši 91 778 952 K v roce 1911 dosáhla Ústřední jednota českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko, s.r.o., Brno.

Graf. č. 10: Celkový obrat peněz ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. in Österreich v K v letech 1898-1911

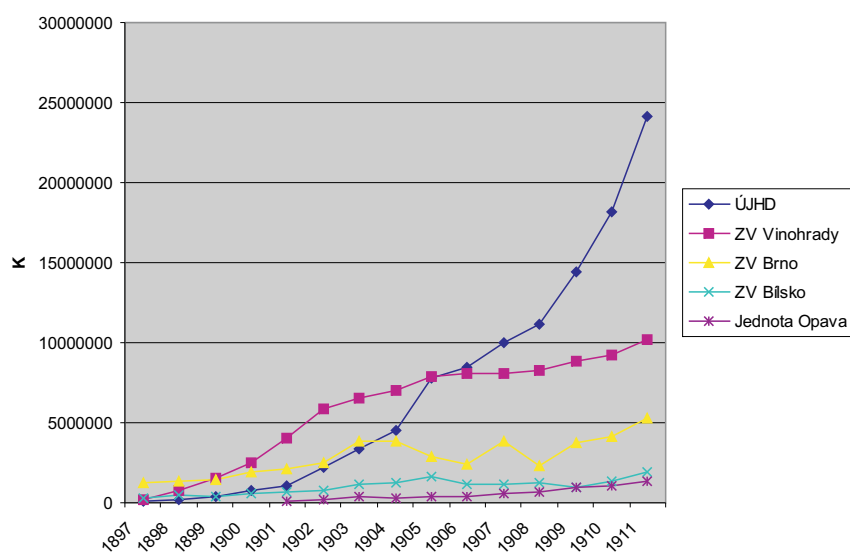

V případě vkladů ústředních jednot v českých zemích vykazují všechny ústřední jednoty příslušné k Allgemeiner Verband (Graf č. 11) nárůst, především však Ústřední jednota hospodářských družstev a Zentralverband Královské Vinohrady. Obě křivky se vyznačují plynulým výrazným růstem. Přestože v naprosté většině (vyjma jednoho roku) byly vklady Zentralverbandu Královské Vinohrady větší než Ústřední jednoty hospodářských družstev, na počátku druhé dekády však rozdíly nebyly příliš velké. Zentralverband Královské Vinohrady dosáhl v roce 1911 úrovně 30 mil. K, Ústřední jednota této hranice nedosáhla. Zatímco růst vkladů u Zentralverbandu Brno se zastavil v roce 1909 a přiblížil se úrovni 15 mil. K, zbylé jednoty neatakovaly ani hranici 5 mil. K. Půjčky ústředních jednot v českých zemích (Graf č. 12) charakterizuje počáteční rychlejší růst Zentralverband Královské Vinohrady, který v roce 1905 vystřídal ještě rychlejší nárůst Ústřední jednoty hospodářských družstev s přiblížením se úrovni 25 mil. K. Zentralverband sice plynule rostl i po roce 1905, ale překročil úroveň jen 10 mil. K. Zentralverband Brno vykazoval nevyrovnanou oscilaci do úrovně 5 mil. K. Ostatní jednoty půjčovaly jen malé prostředky.

Graf č. 11: Vklady ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. Österreich v K v letech 1898-1911

Graf č. 12: Půjčky ústředních jednot v českých zemích příslušných k Allg. Verband landw. Genoss. in Österreich v K letech 1897-1911

Závěr

Můžeme konstatovat, že Ústřední jednota hospodářských družstev byla největší družstevní centrálou v Předlitavsku, vhodně doplňovala úvěrní soustavu monarchie kontrolou lidového peněžnictví a podstatně ovlivnila hospodářský život venkovských a částečně i městských obcí. Svým zaměřením na zemědělskou produkci, resp. na její zpracování

a odbyt na trhu se stala jakousi pomyslnou hospodářskou základnou pro venkov. Pozici Ústřední jednoty výrazněji neoslabil ani vznik do jisté míry konkurenčního lidoveckého Zemského svazu v Praze v roce 1908. Její význam za první světové války ještě vzrostl v souvislosti se zabezpečením týlu monarchie, především pak Předlitavska.

O významu Ústřední jednoty v rámci Předlitavska, resp. v rámci Allgemeiner Verband svědčí následující údaje: na konci první dekády 20. století se Ústřední jednota podílela na počtu všech raiffeisenek v Předlitavsku mezi 26–27 %, a téměř 20 % podílem na počtu členů, téměř 18 % podílem na půjčkách hotových peněz, téměř 16 % na úvěrech a více než 18 % na obratu. Druhou nejvýznamnější družstevní centrálou v Předlitavsku se stal německý Zentralverband se sídlem na Vinohradech.³¹ Podíl na dosažených výsledcích měli nejen přední členové představenstva a vedoucí úředníci, ale i vrcholový management a samozřejmě i politické kontakty Ústřední jednoty v Čechách i ve Vídni.

Grafy č. 1–6 byly zpracovány podle: NA Praha, VZ 1918 (inv. č. 442, k. 249); VZ 1907 (inv. č. 433, 247), VZ 1908 (inv. č. 435, k. 248), VZ 1910 (inv. č. 437, k. 248), VZ 1911 (inv. č. 438, k. 248), VZ 1912 (inv. č. 439, k. 248), VZ 1913 inv. č. (440, k. 249), VZ 1914 (inv. č. 441, k. 249), VZ 1915–1918 (inv. č. 442, k. 249).

Grafy č. 7–12 byly zpracovány podle: *Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich*, 1. Heft, Wien 1910; 2. Band, Wien 1912; 3. Band, Wien 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

Hospodářské výsledky Ústřední jednoty hospodářských družstev v prvním čtvrtstoletí jejího trvání (1896–1918)

Ivan Jakubec

Abstrakt

Ústřední jednota hospodářských družstev, založená v roce 1896 jako Ústřední jednota hospodářských společenstev, byla největší družstevní centrálou v Předlitavsku, vhodně doplňovala úvěrní soustavu monarchie kontrolou lidového peněžnictví a podstatně ovlivnila hospodářský život venkovských a částečně i městských obcí. Svým zaměřením na zemědělskou produkci, resp. na její zpracování a odbyt na trhu se stala jakousi pomyslnou hospodářskou základnou pro venkov. Její význam za první světové války ještě vzrostl v souvislosti se zabezpečením týlu monarchie, především pak Předlitavska.

O významu Ústřední jednoty v rámci Předlitavska svědčí následující údaje: na konci první dekády 20. století se Ústřední jednota podílela na počtu raiffeisenek v Předlitavsku mezi 26–27 %, a téměř 20 % podílem na počtu členů, téměř 18 % podílem na půjčkách hotových peněz, téměř 16 % na úvěrech a více než 18 % na obratu. Druhou nejvýznamnější družstevní centrálou v Předlitavsku se stal německý Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens, G.m.b.H., Královské Vinohrady.

31 Propočteno podle: *Mitteilungen aus der Statistik der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Oesterreich herausgegeben im Auftrage des k.k. Ackerbauministeriums von dem Allgemeinen Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich*, 3. Band, Wien, 1913. Uloženo ve ÖNB Wien.

Podíl na dosažených výsledcích měli nejen přední členové představenstva a vedoucí úředníci, ale i vrcholový management a samozřejmě i politické kontakty Ústřední jednoty v Čechách i ve Vídni.

Klíčová slova: raiffeisenka; družstvo; české země.

Economy of the Central Union of Economic Cooperatives [Ústřední jednota hospodářských družstev] in the First Quarter of its Existence (1896–1918)

Abstract

The Central Union of Economic Cooperatives established in 1896 as Central Union of Economic Companies was the biggest cooperative centre in Cisleithania and aptly complemented the Monarchy's credit system by controlling national finances; it considerably influenced also economic life of rural and partly of urban communities. Through its focus on agricultural production particularly processing and distribution the Union became national economic basis for countryside. Its importance during the World War I increased more in context of provisioning the Monarchy rear, above all Cisleithania.

The following statistics demonstrate importance of the Central Union within borders of Cisleithania: at the end of the 20th century first decade the Central Union partook in number of Raiffeisenbanks in Cisleithania between 26–27 % and almost 20 % share of number of members, almost 18 % share of lending ready money, nearly 16 % of bank credits and more than 18 % of turnover. The second most significant union of economic companies became the German Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens, G.m.b.H, Královské Vinohrady (Prague).

The members of the board of directors and prominent officials were not the only one who contributed to the achieved results but also the leading management and Central Union's political contacts in Bohemia and Vienna.

Key words: credit association of Raiffeisen; cooperative; Bohemian lands.